

Δημήτριος Ν. Τσακίρης¹

***Η συμπεριφορά των κατοχικών δυνάμεων απέναντι στους έλληνες
Τσιγγάνους και πώς επέζησε αυτή η μειονότητα²***

Ιωάννινα 2004

¹ Για τις επιστημονικές θέσεις και απόψεις που διατυπώνονται στο κείμενο αυτό υπεύθυνος είναι ο συγγραφέας. Οι θέσεις και οι απόψεις του συγγραφέα δεν δεσμεύουν τον επιστημονικό υπεύθυνο του Προγράμματος «Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο» ή το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

² Το παρόν κείμενο αποτελεί επιμορφωτικό υλικό στα πλαίσια του προγράμματος του ΥΠ.Ε.Π.Θ. «Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο», το οποίο υλοποιείται από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Η παρουσία του κειμένου στο διαδίκτυο εξυπηρετεί επιμορφωτικές ανάγκες και ανάγκες ευαισθητοποίησης των εκπαιδευτικών της προσχολικής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας υποχρεωτικής εκπαίδευσης, αλλά απευθύνεται και στο ευρύ κοινό. Κάθε αθέμιτη χρήση του κειμένου υπόκειται στις διατάξεις του νόμου περί πνευματικής ιδιοκτησίας.

Φιλολογική επιμέλεια: Ειρήνη-Σοφία Κιαπίδου.

Επιστημονική επιμέλεια, εποπτεία, συντονισμός: Αθανάσιος Ε. Γκότοβος.

Εισαγωγή

Η άνοδος των εθνικοσοσιαλιστών στην εξουσία σηματοδοτεί και μια σκλήρυνση των μέτρων εναντίον των Ρομά. Από το 1933 ως το 1945 θα γραφτεί και το φρικτότερο κεφάλαιο μέχρι σήμερα στην ιστορία των Εβραίων και των Ρομά. Νόμοι που είχαν ψηφιστεί αρκετά χρόνια πριν αποτέλεσαν το νομικό καθεστώς πάνω στο οποίο στηρίχτηκαν οι Ναζί, προκειμένου να νομιμοποιήσουν τις μετέπειτα απάνθρωπες πράξεις τους. Το πρώτο νομικό διάταγμα για τη μαζική εξόντωση των Ρομά αποτέλεσε ο «νόμος για την καταπολέμηση των Τσιγγάνων, των νομάδων και των φυγόπονων» που είχε ψηφιστεί στις 16 Ιουλίου του 1926 στη Βαυαρία.

Αν και μέχρι το 1936 οι Τσιγγάνοι / Ρόμηδες δεν αποτελούσαν ιδιαίτερο συστατικό στοιχείο της ρατσιστικής προπαγάνδας, συμπεριλαμβάνονταν πάντοτε στις στρατηγικές εξόντωσης. Τα πράγματα άλλαξαν, όμως, ριζικά όταν στις 5 Σεπτεμβρίου του 1935 το συνέδριο του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος διακήρυττε από τη Νυρεμβέργη το «νόμο για την προστασία του γερμανικού αίματος και της γερμανικής τιμής». Με το νόμο αυτό χαρακτηρίζονταν ως Εβραίοι, Έγχρωμοι, Τσιγγάνοι και κοινωνικές ομάδες του περιθωρίου οι ομάδες εκείνες που απειλούσαν την καθαρότητα της γερμανικής φυλής.

Η διαρκής σκλήρυνση των μέτρων και η επέκτασή τους και σε άλλες κατηγορίες του πληθυσμού προώθησαν σε εντατικό βαθμό την καθιερωμένη «πολιτική κατά των Τσιγγάνων». Τα μέτρα αυτά λειτούργησαν παράλληλα με τις επανειλημμένα εκφρασμένες αξιώσεις να αναχαιτιστεί η βιολογική ικανότητα αναπαραγωγής των Ρομά³. Με την επιδίωξη αυτού του στόχου η κρατική πολιτική απέκτησε ένα ποιοτικό άλμα απέναντι στους Sinti και Roma, επειδή μετατόπιζε τη δίωξη από τον τρόπο ζωής στην εξόντωση των ίδιων των ανθρώπων.

Στις 8 Δεκεμβρίου του 1938 ο Χίμλερ εξέδωσε μια εγκύκλιο, σύμφωνα με την οποία η «ρύθμιση του ζητήματος των Τσιγγάνων» θα καθοριζόταν από την κοινωνική συμπεριφορά της φυλής. Η φυλή, η «ράτσα» επιβλήθηκε οριστικά ως το υποχρεωτικό κριτήριο της κρατικής πολιτικής απέναντι στους Sinti και Roma.

Στις 7-10-1939 ανακοινώθηκε νέα διάταξη, η οποία απαγόρευε στους Sinti και Roma να εγκαταλείψουν τον τόπο κατοικίας τους και απλοποιούσε την πλήρη τους καταγραφή. Με βάση μια διάταξη του Χίμλερ στις 20-11-1939 όσες γυναίκες θεωρούνταν ύποπτες μαντείας έπρεπε να μεταφερθούν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μία άλλη διάταξη του υπουργού παιδείας και λαϊκής επιμόρφωσης στις 22-3-1941 υπαγόρευε την υποχρεωτική εκδίωξη των Τσιγγανοπαίδων από το σχολείο. Στις 12-3-1942 με τη «διάταξη για την απασχόληση Τσιγγάνων» εξισώθηκαν οι Τσιγγάνοι με τους Εβραίους εργασιακά και κοινωνικά. Οι Τσιγγάνοι μάλιστα βρίσκονταν σε χειρότερη θέση από τους Εβραίους, επειδή δεν διέθεταν κανένα ίδρυμα πρόνοιας. Στις 10-7-1942 η αρχιστρατηγία της Βέρμαχτ διέταξε να απολυθούν οι «Τσιγγάνοι» και οι «Τσιγγάνοι-Μιγάδες» από τη Βέρμαχτ για λόγους φυλετικούς.

Η πλήρης αφαίρεση των δικαιωμάτων των Sinti και Roma συνοδεύτηκε με εκτοπισμούς από τη Γερμανία και τις κατεχόμενες περιοχές στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Sinti και Roma από τη Γερμανία και την κατεχόμενη Ευρώπη δολοφονήθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης μέσω της καταναγκαστικής εργασίας (μεταξύ άλλων για τη Siemens, Daimler-Benz, AEG, Henkel, Messerschmitt, BMW,

³ Ήδη από το 1933 το γραφείο «φυλετισμού και εποικισμού» των SS στο Βερολίνο αξίωνε ότι «οι Τσιγγάνοι και οι Μιγάδες-Τσιγγάνοι -αδιάφορο αν είναι κοινωνικά προσαρμοσμένοι ή όχι- πρέπει στις περισσότερες περιπτώσεις να καταστούν στείροι, άτεκνοι» (Romani Rose 1987).

Volkswagen, IG Farben και των επιχειρήσεων επεξεργασίας των προϊόντων τους), ιατρικών πειραμάτων, εκτελέσεων σε θαλάμους αερίων και άλλων μορφών εξόντωσης. Όπως είναι γνωστό, εκατομμύρια Εβραίοι και αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες Ρομά εξοντώθηκαν μετά από προγραμματισμένο θάνατο στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και στα κρεματόρια της κατεχόμενης Ευρώπης. Έτσι, κοντά στο ολοκαύτωμα των Εβραίων υπάρχει και το «μικρό ολοκαύτωμα των Τσιγγάνων». Μόνο στην Ελλάδα, τη Βουλγαρία και τη Φινλανδία κατάφεραν να γλιτώσουν οι Ρομά την εξόντωση.

1. Βαλκάνια

Η επίθεση της Βέρμαχτ κατά της Γιουγκοσλαβίας άρχισε στις 6 Απριλίου του 1941 με το βομβαρδισμό του Βελιγραδίου. Ο βομβαρδισμός έπληξε και το τετράγωνο των Τσιγγάνων στο κέντρο της πόλης, όπου πολλοί άνθρωποι βρήκαν το θάνατο⁴. Μετά το τέλος της εισβολής στις 17 Απριλίου η Γιουγκοσλαβία μοιράστηκε ανάμεσα στη Γερμανία, την Ουγγαρία, την Ιταλία και τη Βουλγαρία. Η Κροατία συμπεριλαμβανομένης και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης απετέλεσε το «ανεξάρτητο κράτος της Κροατίας», παρέμεινε όμως de facto κατεχόμενη από τη Γερμανία και την Ιταλία.

Στη διαμοιρασμένη Γιουγκοσλαβία δεν υπήρξε μια ενιαία πολιτική δίωξης απέναντι στους Εβραίους και τους Τσιγγάνους. Στη γερμανική «νοτιοανατολική στρατιωτική περιοχή» και κυρίως στην Κροατία όπου είχε επιβληθεί το φασιστικό καθεστώς των «Ουστάσι», ο διωγμός έφθασε μέχρι τη γενοκτονία. Στο στρατόπεδο Jasenovac εκτελέστηκαν αρκετές χιλιάδες Εβραίοι, Τσιγγάνοι και ορθόδοξοι Σέρβοι. Στις περιοχές που υπάγονταν στην Ιταλία και τη Βουλγαρία τα μέτρα δίωξης εναντίον των Εβραίων και των Τσιγγάνων εφαρμόστηκαν με πιο αργούς ρυθμούς. Στη Ρουμανία αν και υπήρχαν ήδη για το φασιστικό καθεστώς Αντονέσκου συγκεκριμένα σχέδια για τη «λύση του τσιγγάνικου προβλήματος», τα κυβερνητικά μέτρα περιορίστηκαν μόνο στη δίωξη των Τσιγγάνων από μερικές περιοχές της χώρας. Έτσι, το σχέδιο μιας ολοκληρωτικής εξόντωσης από πρωτοβουλία του καθεστώτος-Αντονέσκου δεν μπορεί να αποδειχθεί.

Στη Βουλγαρία, όπως και στην κατεχόμενη από τη Βουλγαρία περιοχή της σερβικής Μακεδονίας, η μουσουλμανική εκκλησία έλαβε υπό την προστασία της τους Τσιγγάνους. Με την επέμβαση μουσουλμάνων αξιωματούχων στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία και στο Κόσοβο έγινε δυνατό να μην πέσουν οι Τσιγγάνοι στα χέρια των Γερμανών.

⁴ 58 χρόνια αργότερα το Βελιγράδι θα βομβαρδιστεί εκ νέου. Αυτή τη φορά, όμως, από τα νατοϊκά αεροσκάφη, όπου μεταξύ των άλλων συμμετέχουν για πρώτη φορά μετά τον πόλεμο και αεροσκάφη της γερμανικής Luftwaffe. Μεταξύ των θυμάτων του άμαχου πληθυσμού βρίσκονται και αρκετοί Τσιγγάνοι.

2. Ελλάδα

2.1. Η πολιτική των κατοχικών δυνάμεων απέναντι στις μειονότητες

Την ιταλική επίθεση κατά της Ελλάδας στις 28 Οκτωβρίου του 1940 ακολούθησε στις 6-4-1941 η γερμανική επίθεση. Οι Γερμανοί εισέρχονται στην Ελλάδα μέσω των Γιουγκοσλαβικών συνόρων. Μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης στις 9 Απριλίου συνθηκολογεί και το Τμήμα Στρατιάς Ανατολικής Μακεδονίας και στις 20 του ίδιου μήνα ο διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού, αντιστράτηγος Γεώργιος Τσολάκογλου, προτείνει συνθηκολόγηση στους Γερμανούς, οι οποίοι λίγο αργότερα θα τον χρίσουν και πρωθυπουργό της κατεχόμενης Ελλάδας.

Με την υπ' αριθμόν 29 εντολή (17-5-1941) του Αδόλφου Χίτλερ η περιφρούρηση του ελληνικού χώρου (εκτός από τη γερμανική ζώνη Θεσσαλονίκη-Αιγαίο-Φρούριο Κρήτης, καθώς και τη βουλγαρική ζώνη Ανατολική Μακεδονία-Θράκη και μια λωρίδα με το Διδυμότειχο προς τα σύνορα με την Τουρκία, η οποία παρέμενε υπό γερμανικό έλεγχο), ανατέθηκε στις ιταλικές δυνάμεις κατοχής. Σύμφωνα με αυτήν την εντολή, οι γερμανικές υπηρεσίες δεν θα έπρεπε να επεμβαίνουν σε γενικά ζητήματα ασφαλείας και διοίκησης της χώρας. Ακόμη, θα έπρεπε να αρνούνται και «κάθε μεσολαβητική ενέργεια που ενδεχομένως θα επιθυμούσαν οι Έλληνες»⁵, προκειμένου οι Γερμανοί ως ηγετική δύναμη του Άξονα να μη θεωρηθούν υπεύθυνοι για όσα οι Βούλγαροι και οι Ιταλοί θα διέπρατταν στις ζώνες κατοχής τους.

Με δεδομένο, λοιπόν, ότι στη μεγαλύτερη επικράτεια του κράτους υπήρχε το ιταλικό προβάδισμα και ότι το ιταλικό προξενείο της Θεσσαλονίκης βοήθησε πολλούς Εβραίους προμηθευόντάς τους με ιταλικά διαβατήρια, οι Γερμανοί δεν είχαν κανένα πολιτικό ή στρατιωτικό συμφέρον να ασχοληθούν με τους φτωχούς Τσιγγάνους. Να σημειωθεί ακόμη ότι οι Τσιγγάνοι δεν ήταν συγκεντρωμένοι σε μια συνοικία, όπως για παράδειγμα οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, δεν είχαν μόνιμο τόπο διαμονής και οι περισσότεροι ζούσαν εκτός της γερμανικής ζώνης. Τέλος, δεν ήταν καταγραμμένοι ούτε από τις ελληνικές αρχές, πράγμα που δυσκόλευε επιπλέον τον εντοπισμό και την αναγνώρισή τους.

Σε αντίθεση με τις προσπάθειες των Γερμανών να εγκαταστήσουν μια κυβέρνηση που θα εξυπηρετούσε όσο το δυνατόν καλύτερα τα συμφέροντά τους, οι Ιταλοί προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν τη δυσарέσκεια των εθνικών μειονοτήτων για δικό τους όφελος. Είναι γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει αποσχιστικό κίνημα, που να υπονομεύει την κρατική συνοχή. Το ποσοστό των μειονοτήτων αποτελεί μικρό μόνο κλάσμα του συνολικού πληθυσμού της χώρας.⁶ Μετά και την υποχρεωτική ανταλλαγή των μουσουλμανικών και χριστιανικών πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας- Τουρκίας και των σχισματικών βουλγαριζόντων και των Ελλήνων, η Ελλάδα διαθέτει μια υψηλού βαθμού ομοιογένεια του πληθυσμού. Εκτός αυτού, μια κινητοποίηση του τουρκόφωνου στοιχείου στη Δυτική Θράκη ελέγχεται από τους βούλγαρους κατακτητές, οι οποίοι κοντά στη Θράκη ελέγχουν ακόμη και την Ανατολική Μακεδονία. Πολύ περισσότερο αποκλείεται η συνεργασία με το εβραϊκό τμήμα του πληθυσμού στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Κοντά σ' αυτά θα πρέπει να

⁵ Χάγκεν Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα, Αθήνα 1995, τόμ. 1^{ος}, σελ. 83.

⁶ Σύμφωνα με την επίσημη απογραφή του πληθυσμού του 1951 μόνο 7.429 άτομα φαίνεται να δήλωσαν ως μητρική τους γλώσσα την *τσιγγάνικη*. Πρβλ. Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας της 7. Απριλίου 1951, τόμ. 2^{ος}.

προσθεθεί και η γερμανική «επιφυλακτικότητα ως προς τη χρησιμοποίηση "αλλοφύλων πληθυσμών" στα πρώτα χρόνια του πολέμου»⁷.

Από την πλευρά τους οι Ιταλοί επιδίωξαν και είχαν μια συνεργασία με τους αλβανικής καταγωγής μουσουλμάνους (τους αποκαλούμενους και Αλβανοτσάμηδες) της Τσαμουριάς στην περιοχή της Θεσπρωτίας⁸ και με τους Κουτσοβλάχους της Ηπειροθεσσαλίας και Μακεδονίας. Σε ρόλο «πέμπτης φάλαγγας» μερικοί απ' αυτούς προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στους Ιταλούς ως κατάσκοποι και οδηγοί στα βουνά της Πίνδου.

2.2. Κατοχικές δυνάμεις και έλληνες Τσιγγάνοι

Αναφορικά με τη συμπεριφορά των κατοχικών δυνάμεων απέναντι στη μειονότητα των Τσιγγάνων δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου καταγραμμένα στοιχεία, τόσο από την πλευρά των κατακτητών όσο και από την πλευρά των ελλήνων Τσιγγάνων. Απ' ό,τι φαίνεται ούτε οι ελληνικές αρχές έχουν καταγράψει κάποια στοιχεία. Τέλος, ούτε η βιβλιογραφία που ασχολείται με την κατοχική περίοδο κάνει έστω και κάποια μνεία στους έλληνες Τσιγγάνους. Το ίδιο ισχύει και με τις οργανώσεις της εθνικής αντίστασης. Δεν υπάρχει, δηλαδή, τίποτα καταγραμμένο. Έτσι, ο μόνος δρόμος που απέμεινε, προκειμένου να συγκεντρωθούν μερικά πρώτα στοιχεία -και αυτά πάντα με επιφύλαξη- ήταν οι προσωπικές μαρτυρίες και οι αναμνήσεις μερικών Τσιγγάνων / Γύφτων που έζησαν την κατοχική περίοδο⁹. Επομένως, ό,τι θα προκύψει θα είναι αποτέλεσμα συνεντεύξεων με Τσιγγάνους που έζησαν τη συγκεκριμένη περίοδο. Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι το εγχείρημα δεν είναι καθόλου εύκολο. Υπάρχουν αντικειμενικές δυσκολίες. Πολλοί από τους Τσιγγάνους που έζησαν την περίοδο αυτή δεν ζουν πια, εφόσον ο μέσος όρος διάρκειας ζωής των Τσιγγάνων δεν υπερβαίνει τα 60 χρόνια ζωής.

Επειδή οι περισσότεροι Τσιγγάνοι δεν κατέχουν πολύ καλά την ελληνική γλώσσα, ακολουθήθηκε η μη δομημένη συνέντευξη. Πράγμα που σημαίνει, η συνέντευξη δε στηρίχθηκε σ' έναν κατάλογο προκαθορισμένων ερωτήσεων, αλλά σε μια συζήτηση λίγο πολύ ελεύθερη, όπου βέβαια οι ερωτήσεις γίνονταν πάνω στο συγκεκριμένο θέμα¹⁰.

Μερικοί είναι της γνώμης ότι: *οι Τσιγγάνοι προκειμένου να επιβιώσουν, υποτάχθηκαν στις κατοχικές δυνάμεις*. Πολύ πιθανόν μερικοί από αυτούς να συνεργάστηκαν με τους κατακτητές.¹¹ Είναι, βέβαια, γεγονός ότι οι κατοχικές δυνάμεις και ιδίως οι Γερμανοί δεν τους αντιμετώπισαν ως μειονότητα ή καλύτερα, δεν έδειξαν τον ίδιο ζήλο που επέδειξαν για τη μειονότητα των Εβραίων. Ευτυχώς, βέβαια, για τους Τσιγγάνους. Έτσι, χωρίς επιφύλαξη θα μπορούσαμε να παραδεχθούμε ότι στην Ελλάδα οι Τσιγγάνοι αντιμετωπίστηκαν από τις κατοχικές δυνάμεις όπως και ο υπόλοιπος άμαχος πληθυσμός.

⁷ Χάγκεν Φλάισερ, ό.π., σελ. 364.

⁸ Οι Τσάμηδες της Θεσπρωτίας κατόπιν του ισχυρισμού τους ότι ήσαν αλβανικής καταγωγής -και μετά από προσωπική επέμβαση του τότε έλληνα δικτάτορα πρωθυπουργού Θεόδωρου Πάγκαλου- είχαν εξαιρεθεί της ανταλλαγής του 1922 και εκδιώχθηκαν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως συνεργάτες των δυνάμεων κατοχής και εγκληματίες πολέμου.

⁹ Έτσι αποκαλούνται στην Ελλάδα οι Ρομά, οι οποίοι και μεταξύ τους κάνουν ακόμη αυτόν το διαχωρισμό. Συνήθως, ως Γύφτοι χαρακτηρίζονται οι μόνιμα εγκατεστημένοι και ως Τσιγγάνοι οι ταξιδιώτες, σκηνίτες, αν και αυτό δεν ισχύει οπωσδήποτε.

¹⁰ Στην απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων -εκτός από λίγες διορθώσεις που επιβάλλονταν να γίνουν- παρέμειναν σχεδόν όπως ειπώθηκαν, με την ασυνταξία τους.

¹¹ «Οι Γερμανοί δεν μας πείραζαν, είχαμε και εμείς τους Τσολιάδες μας». Αυτό μας ανέφερε μια Τσιγγάνα στη συνοικία Γύφτικα της Πάτρας.

Η συμπεριφορά των κατοχικών δυνάμεων σύμφωνα με τις μαρτυρίες των Τσιγγάνων ποικίλει ανάλογα με τις προσωπικές εμπειρίες που έζησε και βίωσε ο κάθε Τσιγγάνος. Όσοι από αυτούς ήταν εγκατεστημένοι στην Αθήνα (συνοικία Κάτω Πετράλωνα) και τον Πειραιά¹², προκειμένου να επιβιώσουν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους, έρχονταν σε «εμπορικές συναλλαγές» με τους κατακτητές, πουλώντας τους διάφορα μικροαντικείμενα. Με τα λίγα χρήματα που κέρδιζαν αγόραζαν ό,τι τρόφιμα έβρισκαν στην περιορισμένη ούτως ή άλλως αγορά. Η δυνατότητα πρόσβασης του μικροπωλητή Τσιγγάνου στις δυνάμεις κατοχής και η συνακόλουθη συναλλαγή μαζί τους συνέβαλε στο να διάκεινται φιλικά απέναντί τους:

«Οι Γερμανοί δεν πειράζανε τους Τσιγγάνους, ούτε εμείς τους πειράξαμε. Δουλεύαμε. Τους πουλούσαμε ρούχα, δακτυλίδια, καδένες και έτσι βγάζαμε το ψωμάκι μας. Αγοράζαμε από τους Γερμανούς λίγη κουραμάνα, λίγο τυρί. Λεφτά είχαμε... Και οι Ιταλοί καλά μας φέρθηκαν. Θυμάμαι μια φορά ήρθαν στο καφενείο της γειτονιάς, ήπιαν, κάναμε καλαμπούρια και φύγανε χωρίς να μας πειράξουν... Πάντως, οι Γερμανοί δεν μας πειράζανε, δεν έχουμε παράπονο από τους Γερμανούς. Δεν μας πειράζανε, γιατί δουλεύαμε μαζί τους»¹³.

Εκτός αυτού, στην κοινότητα των Τσιγγάνων είναι πολύ διαδομένος ο μύθος πως ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός και η τότε Βασίλισσα της Ελλάδας είχαν ζητήσει από τις κατοχικές δυνάμεις να μην ενοχλήσουν τους Τσιγγάνους, διότι ήταν καλοί άνθρωποι. Μερικοί Τσιγγάνοι αρέσκονται να λένε ότι η Βασίλισσα φέρεται να είπε στους Γερμανούς ότι «οι Τσιγγάνοι είναι το λουλούδι της Ελλάδας» και γι' αυτό οι Γερμανοί δεν έπρεπε να τους πειράξουν. Είναι γεγονός ότι ο Δαμασκηνός, τόσο ως Αρχιεπίσκοπος όσο και ως Αντιβασιλέας αργότερα, μεσολαβούσε στον πληρεξούσιο του Ράιχ στην Αθήνα γερμανό Altenburg, προκειμένου να μην εκτελεστούν αυθαίρετα συλληφθέντες έλληνες πολίτες, ανεξαρτήτως εθνικότητας ή θρησκευτικού δόγματος, όπως αρκετές φορές έπραξε για τους έλληνες Εβραίους της Αθήνας.¹⁴ Κάτι αντίστοιχο, όμως, για τους Τσιγγάνους δεν αναφέρεται στο βιβλίο του Ηλία Βενέζη για τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό.

Άλλοι Τσιγγάνοι / Γύφτοι έχουν πολύ αρνητικές εμπειρίες από τους Γερμανούς. Μιλούν, όμως, ευνοϊκά για τους συμμάχους τους Ιταλούς: *«Οι Ιταλοί μας ταΐσανε. Αντιθέτως, οι Γερμανοί προτιμούσαν να τα πετάζουμε, παρά να τα δώσουν στον κόσμο... Εγώ πέρασα όμως καλά. Τους έπλενα και τους σιδέρωνα τα ρούχα»¹⁵.*

Στο ίδιο μοτίβο και η επόμενη άποψη: *«Οι Γερμανοί ήταν βάρβαροι. Οι Ιταλοί τόσο τίμιοι ήταν που φέρανε μαζί τους και οστά(!) Ελλήνων φαντάρων, τα οποία και θάψαμε στο νεκροταφείο της πόλης, στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Εμείς, ήμασταν αχάριστοι. Το ιταλικό νεκροταφείο το χαλάσαμε και το κάναμε χωράφι. Πρόλαβαν ή*

¹² Με την αναγκαστική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας το 1922-23 ήρθαν από την Τουρκία -κυρίως από την Κωνσταντινούπολη και την περιοχή της Σμύρνης- μαζί με τους χριστιανούς Έλληνες και διάφορες ομάδες Τσιγγάνων, οι λεγόμενοι Ανατολίτες Χριστιανοί Τσιγγάνοι. Πολλοί απ' αυτούς στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν «εγκαταστάθηκαν» στις παρυφές των αστικών κέντρων, δημιουργώντας τους γνωστούς μέχρι σήμερα «τσαντιρομαχαλάδες». Στην Αθήνα οι τσιγγάνικες ομάδες εγκαταστάθηκαν κυρίως στα Κάτω Πετράλωνα και τον Πειραιά. Λίγο αργότερα μερικοί απ' αυτούς θα εγκαταλείψουν τα Κάτω Πετράλωνα και θα εγκατασταθούν στην αγροτική τότε περιοχή της Αγίας Βαρβάρας. Μετά τον πόλεμο θα τους ακολουθήσουν και οι υπόλοιπες οικογένειες. Η Αγία Βαρβάρα αποτελεί σήμερα μία από τις πολυπληθέστερες τσιγγάνικες περιοχές της Ελλάδας, όπου οι Ρομά δεν είναι μόνιμα εγκατεστημένοι, αλλά σε μεγάλο βαθμό ενσωματωμένοι στην ελληνική κοινωνία.

¹³ Βλ. συνέντευξη (στο παράρτημα) με τον μικρέμπορα Ηλία Δημητρίου, κάτοικο σήμερα Αγίας Βαρβάρας.

¹⁴ Ηλίας Βενέζης: Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Οι Χρόνοι της δουλείας, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1981, σελ. 259-270.

¹⁵ Βλ. συνέντευξη (στο παράρτημα) με την κ. Χριστογιώτη από τις Φιλιάτες Θεσπρωτίας.

τους δώσαμε λίγα οστά. Οι Γερμανοί συλλάβανε Εβραίους από την Παραμυθιά και μερικές οικογένειες από τις Φιλιάτες. Εμάς δεν μας πειράζανε. Μείναμε εδώ, δεν φύγαμε»¹⁶.

Ένας άλλος Τσιγγάνος θυμάται: «Είχαμε φάει ζύλο από τους Γερμανούς και από τους Βούλγαρους. Έξω από τη Θεσσαλονίκη προς τα Βασιλικά, στο αεροδρόμιο. Εκεί προς τη Χαλκιδική. Άγιο Νικήτα, Ορμούλια, Κασσάνδρα, όλα τα είχαμε περπατήσει για να ζήσουμε, να βρούμε ψωμί να φάμε. Ζητιανεύαμε, είχαμε φάει και ζύλο, μας δέρνηανε. Δεν μας θέλανε και μας δέρνηανε. Πηγαίναμε ως επί το πλείστον στους Γερμανούς με ένα κατσαρόλι να μας δώσουνε κάτι για να φάμε και μας κυνηγάγανε, μας κτυπάγανε. Αφού και τα αποφάγια δε μας τα δίνανε, τα πετάγανε. Βλέπαμε τους Γερμανούς και τρέμαμε. Μας παίρνανε, να εμάς τα πιτσιρίκια, να βοσκήσουμε τα άλογα των Γερμανών στα λιβάδια και μας δίνανε τόσο λίγο δα ψωμί και μας δέρνηανε από πάνω»¹⁷.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη του αθηναίου δημοσιογράφου κ. Θεοτοκά αναφορικά με το χαρακτήρα και τη συμπεριφορά των κατακτητών της Αθήνας: «Οι Γερμανοί είναι πολύ σκληροί, όμως νιώθεις πως η σκληρότητά τους δεν προέρχεται από μίσος. Είναι ψυχρή, μηχανική, αποτέλεσμα της εφαρμογής επιστημονικού σχεδίου που αποβλέπει στην πραγματοποίηση ενός αντικειμενικού σκοπού, στον οποίο πιστεύουν. Έξω από την υπηρεσία είναι αγαθοί. Περιττές πιέσεις δεν κάνουν, ούτε προσβολές φιλοτιμίας. Αν δεν τους πατήσεις στον κάλο δεν σε πειράζουν... Οι Ιταλοί έδειχναν περισσότερο ανθρωπισμό, αισθηματισμούς, συμπόνια, τρυφερότητες, όμως ένιωθες αδιάκοπα τη βαθιά αντιπάθειά τους για καθετί ελληνικό. Οι καλοσύνες τους αφορούσαν άτομα, απέναντι στην εθνότητα, όμως, είχαν μια εμπάθεια... Ήταν μικρολόγοι, μίζεροι, αυστηρότατοι στις λεπτομέρειες...»¹⁸.

Με τον δεύτερο χρόνο της κατοχής ο λαός των μεγαλουπόλεων είχε να αντιμετωπίσει έναν χειρότερο και ανελέητο αντίπαλο: την πείνα. Όσοι δεν ανήκαν στην κάστα των πλουσίων ή δεν μπορούσαν να προμηθευτούν τρόφιμα από τους μαυραγορίτες, αναγκάστηκαν να περιφέρονται στην ύπαιθρο, προκειμένου να αποκτήσουν κάποια τρόφιμα. Έτσι, παρατηρείται μια έξοδος των Αθηναίων προς την ύπαιθρο. Η ενδημική πείνα απειλεί να αποδεκατίσει τον πληθυσμό.

Μπροστά σ' αυτή την κατάσταση πολλοί Τσιγγάνοι εγκατέλειψαν τις πόλεις και άρχισαν να περιφέρονται κυρίως στον κάμπο της Αττικοβοιωτίας και Θεσσαλίας προς εύρεση τροφίμων. Στην εξεύρεσή τους συμμετέχουν όλοι, μικροί και μεγάλοι. Μερικές φορές μάλιστα το κύριο βάρος έπεφτε στα παιδιά, τα οποία με επιτυχία κατάφερναν να θρέψουν την οικογένειά τους στην κατοχή:

«Όταν άρχισε ο πόλεμος, ο πατέρας μου μας πήρε από την Αθήνα και μας πήγε στη Λαμία. Επειδή στα χωριά υπήρχαν τρόφιμα για να επιζήσουμε. Είχαμε στήσει ένα πρόχειρο τσαντίρι και μέναμε 5-6 οικογένειες μαζί. Μείναμε έτσι περίπου δυο-τρεις μήνες. Μετά από τρεις μήνες, τότε ήμουν 9 χρονών, τώρα είμαι 66. Τα θυμάμαι. Θυμάμαι ότι μπροστά στο τσαντίρι έπεφταν άνθρωποι από την πείνα και δεν μπορούσαμε να τους βοηθήσουμε, πεθαίνανε. Μετά από λίγο καιρό μου έφτιαξε ο πατέρας μου ένα "λουστράκι". Σημειωτέον ότι ο κάθε πατέρας φοβόταν να αφήσει το παιδί του να γυρνάει έξω. Αλλά όποιος δεν είχε λίγη ψυχή, λίγο θάρρος επάνω του, πέθαινε της πείνας. Εγώ γυάλιζα τα παπούτσια των Γερμανών, μου δίνανε χρήματα και τους έλεγα "no Kamerad Drachmes, Brot, Essen". Και μου δίνανε τα αποφάγια τους: μακαρόνια με κρέας, με φασόλια, με πατάτες, corn biff... μου είχε φτιάξει ο πατέρας

¹⁶ Βλ. συνέντευξη (στο παράρτημα) με τον Δημητρίου από τις Φιλιάτες Θεσπρωτίας.

¹⁷ Βλ. συνέντευξη (στο παράρτημα) με Καλαμιώτη Απόστολο.

¹⁸ Αναφέρεται στο Χάγκεν Φλάισερ, ό.π., τόμ. 2^{ος}, σελ. 287.

μου ένα τόσο μεγάλο τενεκέ και μάζενα τα αποφάγια τους και μου δίνανε και ψωμί, την κουραμάνα τους. Αυτό γινότανε για 2-3 χρόνια. Όταν φύγανε το '44 από την Ελλάδα, τότε άφησα και εγώ το "λουστράκι" μου: μάζενα τα αποφάγια τους και τρώγαμε 7 άτομα»¹⁹.

Άλλοι πάλι περιφέρονταν στους κάμπους και τρέφονταν βασικά με χόρτα και ό,τι άλλο τους πρόσφερε η περιοχή: «Ήμουνα τότε ολόκληρη κοπέλα, ζούσαμε σε σκηνές, σε τσαντίρια στην περιοχή Τρίκαλα-Καρδίτσα. Φεύγαμε από τις πόλεις, φοβόμασταν μήπως μας τραβήξουν (μας βιάσουν Δ.Τ.). Εγώ από ό,τι θυμάμαι έβλεπα σκοτωμένους να τους μεταφέρουνε μα τα κάρα. Πολλές φορές έρχονταν οι Γερμανοί στα τσαντίρια μας, μερικές φορές δεν μας πειράζανε, μερικές φορές παίρνανε τους άνδρες μας για αγγαρεία. Μας τραβούσανε, εμείς φοβόμασταν πολύ. Απ' ό,τι θυμάμαι είχε έρθει μια φορά ένας Γερμανός, εγώ μαγείρευα χόρτα, ήμουν μικρή κοπέλα, έβραζα χόρτα για να φάμε. Ήθελε να με τραβήξει, δεν ήξερα τι ήθελε. Να με σκοτώσει; Δεν ξέρω. Εγώ έβαλα τις φωνές, έκλαιγα και τελικά με άφησε. Τραβήξαμε πάρα πολλά. Τρώγαμε χόρτα χωρίς αλάτι για να ζήσουμε. Τον πατέρα μου δεν τον πείραζαν, σκότωσαν όμως το θείο μου, εδώ στα Τρίκαλα. Πηγαίναμε ως γυρολόγοι στη Λαμία, στη Θεσσαλονίκη. Επειδή ήμασταν μικρά παιδιά, οι Γερμανοί που συναντούσαμε στο δρόμο δεν μας πειράζανε»²⁰.

Μερικοί μάλιστα εκτός των προβλημάτων διατροφής, αντιμετώπιζαν και την έχθρα των «γερμανόφιλων» ελληνικών οργανώσεων: «Να σου πω, ο Γερμανός ήταν καλύτερος από τους Ιταλούς και τους δικούς μας τους Γερμανόφιλους. Ήμουν 12 χρονών και έφτιαχνα καρέκλες να βγάλω το ψωμί μου... Μόλις μας είδαν, σταματάνε τα άλογα, εμένα με πήρανε και μου δέσανε τα χέρια με σύρματα και με δέσανε στην ουρά του αλόγου και με τη φευγάλα του αλόγου σύρθηκα στο χώμα, ξέφυγε κάπως το σύρμα από τα χέρια μου και έτσι γλίτωσα από τους Γερμανόφιλους»²¹.

Άλλοι πάλι παίρνοντας υπόψη τους ως κριτήριο «ηθικούς κανόνες», αποφαινόνται ότι οι Γερμανοί ήταν καλύτεροι από τους Ιταλούς. Γιατί; «Οι Ιταλοί απλώνανε πολύ χέρι στις γυναίκες και άλλα, όπως και οι δικοί μας οι Γερμανόφιλοι, ενώ οι Γερμανοί ήταν και λίγο τυπικοί»²² ή «Για τους Γερμανούς ένα ήταν καλό, δεν πειράζανε γυναίκα»²³.

2.3. Συμμετοχή των Τσιγγάνων στην ελληνική αντίσταση

Από τη μέχρι τώρα έρευνά μας προκύπτει ότι εκτός από τους μόνιμα εγκατεστημένους και πολιτογραφημένους Έλληνες που υπηρετούσαν στο στρατό και συμμετείχαν έτσι εκ των πραγμάτων στο αλβανικό μέτωπο, πολλοί λίγοι Τσιγγάνοι συμμετείχαν ενεργά στην εθνική αντίσταση: «Ο άνδρας μου ήταν στρατιώτης, έφιππος αγγελιοφόρος. Πέρασε για μια στιγμή να δει τι κάνει η οικογένειά του και έφυγε αμέσως. Εγώ με τα τρία παιδιά και άλλους συγγενείς φύγαμε για το Αγρίνιο για να γλιτώσουμε. Όταν φθάσαμε εκεί μετά από πολλές κακουχίες μας πήγανε όλους στο γυμνάσιο. Πείνα, κρύο, κακουχίες. Εκεί έχασα και ένα μου παιδάκι»²⁴.

¹⁹ Βλ. συνέντευξη με τον Φώτη Τσατσάνη στο παράρτημα.

²⁰ Βλ. συνέντευξη με τη Στέλλα Σερέτη, 75 χρόνων, στη Νέα Ιωνία Βόλου.

²¹ Βλ. συνέντευξη με τον Καλαμιώτη Απόστολο, 70 ετών, στη Θήβα.

²² Βλ. συνέντευξη με τον Καλαμιώτη Νικόλαο.

²³ Βλ. συνέντευξη με τον Λαζαρίδη Στέφανο.

²⁴ Βλ. συνέντευξη με την κ. Χριστογιώτη από τις Φιλιάτες Θεσπρωτίας.

Κάτι παρόμοιο επισημαίνει και η κ. Τσατσάνη: «Από μας δεν ήταν κανείς αναμειγμένος. Όσοι υπηρετούσαν στρατιώτες, συμμετείχαν στο αλβανικό μέτωπο, όπως μου έλεγε ο πεθερός μου. Ο πατέρας μου έλεγε πως ήταν πολλοί από μας. Δεν ασχοληθήκαμε με τους "κουκουέδες", με τον ΕΛΑΣ»²⁵.

Από την άλλη υπάρχουν μαρτυρίες ότι από συγκεκριμένα χωριά -όπως για παράδειγμα αυτά των Σερρών- συμμετείχαν οργανωμένα στην αντίσταση κύρια μέσα από τις γραμμές του ΕΑΜ: «Πολλοί πήγαμε στο ΕΑΜ. Δημιουργήθηκαν πυρήνες (για διαφώτιση κλπ.). Πολεμήσαμε με τους Έλληνες, λογιστήκαμε ως Κομμουνιστές, περάσαμε στρατοδικεία. Κατέβαιναν αντάρτες και μας έπαιρναν. Μέσα στους βάλτους κρυβόμασταν. Το χωριό δεν ήξερε τι ήταν το ΚΚ. Μας έκαναν "κόκκινους". Εμείς αγωνιστήκαμε για την Απελευθέρωση. Καμιά 50ριά άτομα πήγαν στο ΕΑΜ... Στο χωριό δεν είχαμε Ταγματασφαλίτες, αλλά είχαμε την ΠΑΟ. Αυτοί ήταν επιστρατευμένοι, μας έπαιρναν να καλλιεργήσουμε τα χωράφια τους (να σπέρνουμε, να θερίζουμε και να παίρνουν τη σοδειά αυτοί), ως αγγαρεία, στον εμφύλιο...»²⁶.

Με βάση τη μαρτυρία του τσιγγάνου Λαζαρίδη Στέφανου μερικές τσιγγάνικες ομάδες δρούσαν κατά των Γερμανών με το δικό τους ξεχωριστό τρόπο. Αυτό καθορίζονταν από τις εκάστοτε περιστάσεις. Άλλοτε μόνοι τους, μερικές φορές δε σε συνεργασία με τους αντάρτες: «Ήμουν τότε στη Λαμία. Με τους βομβαρδισμούς της πόλης από τα γερμανικά αεροπλάνα πολύς κόσμος έφυγε για τα βουνά. Εμείς πήγαμε για τη Λάρισα, την Καρδίτσα. Ήρθαν οι Γερμανοί μας έκαναν έλεγχο. Γυρεύανε όπλα. Έκαναν έλεγχο, δεν βρήκαν τίποτα. Βρήκαν μόνο ένα όπλο, ένα «μάλιχερ». Το πήρανε και σκότωσαν τον Τσιγγάνο που είχε το όπλο. Το βράδυ τους είδαμε που μείνανε. Πήγαμε και τους καθαρίσαμε με τα όπλα. Από τους 30 ένας μόνο γλίτωσε. Εμείς ήμασταν καμιά σαρανταριά. Από εκεί εμείς πήραμε τα όπλα τα κρύψαμε και πήγαμε για τον Τίρναβο...».

Άλλη περίπτωση: «Λοιπόν, μετά το καλοκαίρι του '41 (δεν θυμάται πότε ακριβώς, Δ.Τ.) στην Αξιόπολη, λέγεται Γουμένισσα. Ήρθαν οι Γερμανοί να κάνουν μάχες με τους αντάρτες και εμείς ήμασταν εκεί. Άκουσα ότι θα' ρθούμε. Με τους αντάρτες λέμε θα' ρθούμε οι Γερμανοί να κάνουν τη μάχη; Προσέξτε καλά τη θέση σας. Έκατσαν οι αντάρτες και εμείς κάτσαμε δίπλα τους. Αρχισε η μάχη τάκα-τάκα-τάκα. Οι αντάρτες βάζαν από εκεί και εμείς από εκεί κατά των Γερμανών 16 όπλα... Και με τους αντάρτες ήμασταν και με τους άλλους. Μη μου κάνεις ζημία να μη σου κάνω»²⁷.

Σύμφωνα με μαρτυρίες άλλων, μερικοί Τσιγγάνοι εκτελέστηκαν μαζί με άλλους έλληνες πολίτες όχι εξαιτίας της αντιστασιακής τους δράσης, αλλά λόγω των αντιποίνων που εφάρμοζαν οι Γερμανοί κατά του πληθυσμού, προκειμένου να κάμψουν το αντιστασιακό φρόνημά του. Κάτι τέτοιο φαίνεται να συνέβη και στη συνοικία των Κάτω Πετραλώνων της Αθήνας το 1944, όταν μετά από συμπλοκή μεταξύ Γερμανών και Ανταρτών σκοτώθηκε ένας γερμανός στρατιώτης. Οι Γερμανοί εφαρμόζοντας τη γνωστή πολιτική τους συνέλαβαν στην ίδια συνοικία αδιακρίτως 20 έλληνες πολίτες, τους οποίους και εκτέλεσαν. Μεταξύ αυτών ήσαν και τσιγγάνοι κάτοικοι της περιοχής. Αυτό μαρτυρεί, εξάλλου, και η επιτύμβιος πλάκα στο Γ' νεκροταφείο, όπου αναγράφεται ότι 12 Τσιγγάνοι εκτελέστηκαν μαζί με άλλους Έλληνες λόγω αντιποίνων από τους Γερμανούς κατά την περίοδο της κατοχής: «Τους

²⁵ Συνέντευξη με την Τσατσάνη Φρύνη, στη Νέα Ιωνία Βόλου.

²⁶ Βλ. Δημήτρης Ντούσας: Ρομ και φυλετικές διακρίσεις, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ. 57.

²⁷ Βλ. συνέντευξη με τον Λαζαρίδη Στέφανο.

εκτελεσθέντες τους θάψανε όλους μαζί στο Τρίτο νεκροταφείο. Πηγαίνουμε κάθε χρόνο και κάνουμε μνημόσυνο»²⁸.

Ο αγωνιστής της εθνικής αντίστασης Βελάς Γιώργος αναφέρει την περίπτωση ενός βιολιστή Τσιγγάνου, του Χρίστου Χαλκιά από το χωριό Κρυσταλλοπηγή Κονίτσης, ο οποίος φαίνεται ότι συμμετείχε όχι μόνο στην εθνική αντίσταση, αλλά και στον εμφύλιο πόλεμο:

«Συμμετείχε στον εμφύλιο και μετά το 1948 πέρασε στην Αλβανία με την οικογένειά του και από εκεί έφθασε στην Πολωνία, όπου και απέθανε αργότερα από φυσικό θάνατο»²⁹.

Οι υπεύθυνοι τόσο στο ιστορικό τμήμα του ΚΚΕ όσο και στα γραφεία της Πανελληνίας Ένωσης Εθνικής Αντίστασης (ΠΕΕΑ) που απευθυνθήκαμε δεν έχουν υπόψη τους συγκεκριμένα στοιχεία και τίποτα το καταγραμμένο δεν υπάρχει στα αρχεία τους. Αυτό που υπάρχει είναι μόνο μερικές προσωπικές μαρτυρίες αγωνιστών της εθνικής αντίστασης, όπως για παράδειγμα αυτή που Βελά που αναφέραμε παραπάνω, καθώς και του αγωνιστή Κουτούγκα Γιώργου, ο οποίος κατά την περίοδο της κατοχής είχε ενταχθεί στο ΕΑΜ και συμμετείχε στη θεατρική του ομάδα:

«Θυμάμαι ότι τον Αύγουστο του 1944, επισκεπτόμενος τη 13^η μεραρχία του ΕΛΑΣ στους Δομιανούς συνάντησα στον γυναικείο λόχο της και μια Τσιγγάνα αγωνίστρια. Η κύρια απασχόλησή της ήταν το ράψιμο ρούχων. Θυμάμαι ακόμη πως οι άλλες γυναίκες δεν της συμπεριφέρονταν και τόσο καλά. Μερικές συναγωνίστριες της έκαναν παρατηρήσεις ότι δεν έραβε καλά τα ρούχα. Αφού τους έκανα παρατήρηση τους είπα: Βρε, συναγωνίστριες, γιατί να μιλάμε έτσι στη γυναίκα αφού έχει μεγαλώσει διαφορετικά; Έμεινε αρκετό καιρό κοντά μας. Στον εμφύλιο δεν είδα Τσιγγάνους. Βρισκόμουν στην Αθήνα. Στην κατοχή συνάντησα Τσιγγάνους στη Θήβα. Λέγεται ότι οι Γερμανοί τους τουφεκίζανε, τους είχανε άχτι. Εγώ έτσι άκουσα»³⁰.

Η πολύ περιορισμένη συμμετοχή των Τσιγγάνων στην αντίσταση συμπεραίνεται και από την αναφορά του παρακάτω περιστατικού:

«...Η ματιά μου σταματάει για λίγες στιγμές στο γυφτόπουλο, τον Κατσαντώνη. Πλάι στο σακίδιο που έχει βάλει προσκέφαλο, γυαλίζει στο φεγγαρόφωτο το βιολί του...

Τον πήραμε στην ομάδα μας στο Μέτσοβο – δεν μπορούσαμε να κάνουμε αλλιώς, μας ακολούθησε ως πέρα απ’ την πόλη με το βιολί του κι ένα ‘λαφρύ ιταλιάνικο λιανοντούφεκο που του ‘δωσε ο εφεδρικός ΕΛΑΣ. Το δεξί του χέρι το ‘χε περασμένο στον αορτήρα του όπλου και με το αριστερό κουβάλαε μέσα σε σακούλα από караβόπανο το βιολί.

Μας φάνηκε απόκτημα γιατί τα βράδια στις συγκεντρώσεις που οργανώναμε στα χωριά, έπαιζε ακούραστος τα τραγούδια του αγώνα και άλλα λαϊκά, χορευτικά, δημοτικά... Διάλεξε να τον λένε Κατσαντώνη – αυτόν θα ‘τυχε ν’ ακούσει απ’ τους λαϊκούς θρύλους. Αλλά δεν του πήγαινε ντιπ το κλέφτικο ψευδώνυμο. Γύφτος βιολιστής από πάπου προς πάπου, αλλά για πολεμιστής; Δεν θα προλάβουμε να τον δοκιμάσουμε. Αύριο φεύγει κι αυτός. Του δώσαμε φύλλο πορείας για τις “πολιτικές οργανώσεις”, εκεί κατά το Μέτσοβο, καλού-κακού μην πάθουμε καμιά ζημιά τώρα που κινάμε με τον Άρη...

²⁸ Βλ. συνέντευξη με την Τσατσάνη, ό.π.

²⁹ Βλ. συνέντευξη με τον Βελά Γιώργο.

³⁰ Βλ. συνέντευξη με τον Κουτούγκα Γιώργο.

Στο Κεράσοβο, στην προηγούμενη συνέλευση της ομάδας, τα παιδιά τον κατσάδιασαν άγρια. Και τον προειδοποίησαν πως αν δεν συμμαζέψει –τι ο ερίφης;- τα μάτια του τα μπιρμπιλωτά κι ερωτιάρικα, θα τον περνούσανε ανταρτοδικείο... Το έγκλημά του; Την ώρα που τραγουδούσαμε το πένθιμο εμβατήριο και μας συνόδευε με το βιολί του στην εκκλησιά του χωριού, κοίταε, λέει, τη στρουμπουλή παπαδοπούλα αντίκρυ του και κάποιος απ' τα παιδιά τον είδε να της κλείνει το μάτι...

Και αποφάσισα, προλαβαίνοντας ίσως και τα χειρότερα, να τον αφήσω να πετάξει κατά το Μέτσοβο και τα Γρεβενά, πριν μαραζώσει ολότελα...

Σε άγριο πόλεμο μπαίνουμε από αύριο κι ο πόλεμός μας κι ο θεός του, ο Άρης, δε σηκώνει νύφες και γάμους, γνεψίματα και ...»³¹.

Πρώτα Συμπεράσματα

- Ως μη εγγεγραμμένοι στα μητρώα αρρένων και του δημοτολογίου οι Τσιγγάνοι στερούνταν την ιδιότητα του Έλληνα πολίτη. Επομένως, δεν κλήθηκαν να υπηρετήσουν στο στρατό, σε αντίθεση με τους μόνιμα εγκατεστημένους και αποκαλούμενους ως «Γύφτους», που υπηρέτησαν και πολέμησαν στο αλβανικό μέτωπο.
- Το ότι οι «πλανόδιου» θεωρούνταν από το κράτος ως «αλλοδαποί» κάτοικοι λειτουργούσε αρνητικά και για τις αντιστασιακές οργανώσεις.
- Δεν ήταν ανεπτυγμένη η εθνική συνείδηση σε ένα τμήμα του πληθυσμού των Τσιγγάνων.
- Η γνώση της ελληνικής γλώσσας δεν ήταν επαρκής, ιδιαίτερος σε εκείνους τους Τσιγγάνους που είχαν έλθει από την Τουρκία με την ανταλλαγή του '22.
- Πιθανή η έλλειψη εμπιστοσύνης από την πλευρά των αντιστασιακών οργανώσεων, αφού μερικοί Τσιγγάνοι διατηρούσαν καλές «σχέσεις» και με τους κατακτητές.
- Η μη ένταξη των Τσιγγάνων στην κοινωνία εμπόδιζε τη γνωριμία και επικοινωνία τους με τον υπόλοιπο πληθυσμό της χώρας, έτσι ώστε να μη γίνει δυνατό να αναπτυχθεί εκείνο το αίσθημα εμπιστοσύνης, που απαιτείται στις δύσκολες συνθήκες για τον αντιστασιακό αγώνα σε μια κατεχόμενη χώρα.
- Οι Τσιγγάνοι δεν ήταν εξοικειωμένοι με τη χρήση όπλων και τον αντάρτικο τρόπο ζωής.
- Είναι πολύ πιθανό οι Τσιγγάνοι να μην είχαν καμιά οικονομική σημασία για τους Γερμανούς. Η συγκέντρωση και μεταφορά τους θα κόστιζε περισσότερο από τα κέρδη που θα αποκόμιζαν οι Γερμανοί.
- Το «εβραϊκό ζήτημα» σε σχέση με το «τσιγγάνικο ζήτημα» ήταν κεφαλαιώδες και προγραμματικό για τον «εθνικοσοσιαλισμό» και ρυθμιζόταν από το κέντρο του Ράιχ.

³¹ Πέτρος Ανταίος: Έφοδος στον Ουρανό, Μυθιστόρημα, Εκδόσεις Γνώση, σελ. 651-652.

Παράρτημα

Συνεντεύξεις κατά χρονολογική σειρά

1. Συνέντευξη με την κ. **Χριστογιώτη**, 84 ετών, και τον κ. **Αναστασίου** από τις Φιλιάτες Θεσπρωτίας (5-1-1999).

Χριστογιώτη: Οι Ιταλοί μας ταΐσανε. Αντιθέτως, οι Γερμανοί προτιμούσαν να τα πετάξουνε, παρά να τα δώσουν στον κόσμο. Οι Ιταλοί μείνανε συνολικά 39 ημέρες. Είχαν στρατοπεδεύσει εκεί που σήμερα είναι το εργοστάσιο της Πειραιϊκής Πατραϊκής. Ο άνδρας μου ήταν στρατιώτης, έφιππος αγγελιοφόρος. Πέρασε για μια στιγμή να δει τι κάνει η οικογένειά του και έφυγε αμέσως. Εγώ με τα τρία παιδιά και άλλους συγγενείς φύγαμε για το Αγρίνιο για να γλιτώσουμε. Εκεί μετά από πολλές κακουχίες, όταν φθάσαμε μας πήγανε όλους στο γυμνάσιο. Πείνα, κρύο κακουχίες. Εκεί έχασα και ένα μου παιδάκι.

Αναστασίου: Εμείς που μείναμε εδώ περάσαμε πολύ καλά. Οι Γερμανοί ήταν βάρβαροι. Οι Ιταλοί τόσο τίμιοι ήταν που φέρανε μαζί τους και οστά Ελλήνων φαντάρων και τα οποία θάψαμε στο νεκροταφείο της πόλης, στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Εμείς ήμασταν αχάριστοι. Το ιταλικό νεκροταφείο το χαλάσαμε και το κάναμε χωράφι. Πρόλαβαν ή τους δώσαμε λίγα οστά.

Οι Γερμανοί συλλάβανε Εβραίους από την Παραμυθιά και μερικές οικογένειες από τις Φιλιάτες. Εμάς δεν μας πειράζανε. Μείναμε εδώ, δεν φύγαμε. Από την Παραμυθιά είχαν πάρει μια οικογένεια Μάτσα, ένα παιδί τους το σκοτώσανε στο χωριό Μπουτσαρά. Και αυτός ο Μάτσας που ζει σήμερα στην Αθήνα και έχει την εταιρία δίσκων «Μίνως Μάτσας και Υιός» πρέπει να είναι συγγενής τους. Είναι αυτός που έχει τη βίλα στα Σύβοτα;

Αυτοί που ήταν καταδότες των Γερμανών ήταν οι Αλβανοτσάμηδες. Καμία συμμετοχή στον εμφύλιο, εδώ μείναμε.

Χριστογιώτη: Όταν επιστρέψαμε μέσω Ιωαννίνων με τα πόδια στις Φιλιάτες, εγώ δούλευα ως ράπτρια και σιδέρωνα τα ρούχα των Γερμανών, πέρασα καλά μαζί τους. Ο γαμπρός μου, ο Παναγιώτης, ήταν στα αντάρτικα. Ήταν αγροφύλακας, τον κυνηγούσανε οι Τουρκαλβανοί να τον σκοτώσουν. Σκοτώθηκε σε μάχη στην Καστροσυκιά Πρεβέζης. Ενώ ο κουνιάδος μου ήταν ζαβολιάρης. Τον κυνηγούσαν οι Αλβανοτσάμηδες να τον σκοτώσουν. Ήταν παλικάρι. Έκανε παρέα και με Γερμανούς. Μια φορά έστειλε έναν μεθυσμένο Γερμανό που του ζητούσε γυναίκα σε λάθος κατεύθυνση, έτσι που εκείνος έπεσε μέσα σε μια πηγάδα και πνίγηκε. Οι Γερμανοί δεν μας δίνανε τίποτα. Εγώ πέρασα όμως καλά. Τους έπλενα και τους σιδέρωνα τα ρούχα.

Χριστογιώτης (γιος της κ. Χριστογιώτη): Ο πατέρας μου ήταν μηχανολόγος στο ηλεκτρικό εργοστάσιο παραγωγής ρεύματος του Αγγελόπουλου στις Φιλιάτες. Στο στρατό ήταν έφιππος αγγελιοφόρος. Κανείς δεν μας έλεγε γύφτους. Κάναμε όλα τα επαγγέλματα, είχαμε κτήματα, χωράφια (πράγμα που σημαίνει ότι οι Γύφτοι στις Φιλιάτες ήταν εγκατεστημένοι, ενσωματωμένοι στην ελληνική κοινωνία, είχαν ελληνική συνείδηση Δ. Τ).

2. Συνέντευξη με τον κ. **Κουτούγκα Γιώργο**, 85 ετών, μαχητή του ΕΛΑΣ, γεννηθέντα στη Σμύρνη (Αθήνα 22-1-1999).

Κουτούγκας: Θυμάμαι ότι τον Αύγουστο του 1944, επισκεπτόμενος τη 13^η μεραρχία του ΕΛΑΣ στους Δομιανούς συνάντησα στον γυναικείο λόχο της και μια Τσιγγάνα αγωνίστρια. Η κύρια απασχόλησή της ήταν το ράψιμο ρούχων. Θυμάμαι ακόμη πως οι άλλες γυναίκες δεν της συμπεριφέρονταν και τόσο καλά. Μερικές συναγωνίστριες της έκαναν παρατηρήσεις ότι δεν έραβε καλά τα ρούχα. Αφού τους έκανα παρατήρηση τους είπα: Βρε, συναγωνίστριες, γιατί να μιλάμε έτσι στη γυναίκα αφού έχει μεγαλώσει διαφορετικά; Έμεινε αρκετό καιρό κοντά μας. Στον εμφύλιο δεν είδα Τσιγγάνους. Βρισκόμουν στην Αθήνα. Στην κατοχή συνάντησα Τσιγγάνους στη Θήβα. Λέγεται ότι οι Γερμανοί τους τουφεκίζανε, τους είχανε άχτι. Εγώ έτσι άκουσα.

3. Συνέντευξη με τον κ. **Βελά Γιώργο**, μαχητή του ΕΛΑΣ, συντονιστή του Κέντρου Συγκέντρωσης Στοιχείων (ΚΜΙΕΑ) για τους αγωνιστές της εθνικής αντίστασης, από το πρώην Κάντζικο, τη σημερινή Κρυσταλλοπηγή Κονίτσης (Αθήνα 22-1-1999).

Βελάς: Όταν οι Γερμανοί επισκέφθηκαν το χωριό μου, ο πλάτανος της πλατείας του χωριού ήταν γεμάτος από συνθήματα της ΕΠΟΝ, του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ. Οι Γερμανοί ζήτησαν από το βιρτουόζο βιολιστή Χρίστο Χαλκιά να τους παίξει λίγη μουσική για να διασκεδάσουν. Ο Χρίστος έπαιζε ωραίο βιολί, ο πατέρας του έπαιζε κλαρίνο και ο αδελφός του ντέφι. Όταν αυτός άρχισε να παίζει και κάποιον αντιστασιακό σκοπό, οι Γερμανοί τον σταμάτησαν και τον ανάγκασαν -παρά την ηλικία του- να ανεβεί στον πλάτανο και να σβήσει όλα τα συνθήματα. Διαφορετικά τον περίμενε βαρύτερη ποινή. Απ' ό,τι θυμάμαι σώθηκε. Συμμετείχε στον εμφύλιο και μετά το 1948 πέρασε στην Αλβανία με την οικογένειά του και από εκεί έφθασε στην Πολωνία, όπου και απέθανε αργότερα από φυσικό θάνατο.

4. Συνέντευξη με τους κ. **Ηλία Δημητρίου** και **Παναγιώτη Βασιλείου**, Τσιγγάνοι από την Αγία Βαρβάρα (23-1-1999).

Δημητρίου, Βασιλείου: Λίγο πριν την αποχώρηση των Γερμανών το 1944 και μετά από μια μάχη με αντάρτες στην περιοχή των Άνω Πετραλώνων σκοτώθηκε ένας Γερμανός στρατιώτης, κοντά στις τρεις γέφυρες. Σε αντίποινα οι Γερμανοί συλλάβανε και εκτέλεσαν 20 πολίτες, μεταξύ αυτών ήσαν και 15 Τσιγγάνοι. Γύρω στις δώδεκα με μία μετά τα μεσάνυχτα οι Γερμανοί εισέβαλαν στα σπίτια και χωρίς διακρίσεις κάνανε συλλήψεις. Τη μάνα μου (αφηγείται ο Παναγιώτης Βασιλείου Δ.Τ.) δεν την εκτέλεσαν γιατί ήταν σε ενδιαφέρουσα κατάσταση, 7 μηνών. Μετά δύο μήνες γεννήθηκα εγώ. Τον πατέρα μου όμως τον εκτέλεσαν. Και οι Ιταλοί καλά μας φέρθηκαν. Θυμάμαι μια φορά ήρθαν στο καφενείο της γειτονιάς ήπιαν, κάναμε καλαμπούρια και φύγανε χωρίς να μας πειράζουν. Οι Τσιγγάνοι δεν πεινάσανε, δούλευαν με τους Γερμανούς, ζούσανε καλά. Τώρα μας πειράζει το κράτος. Μας φορολογεί το εμπόριο μας. Εμείς με αυτά ζούμε.

Όταν ήρθαν οι Άγγλοι εμένα με συλλάβανε οι Έλληνες. Είχα πάει να αγοράσω λίγο ρύζι, στον Ασύρματο. Να φτιάξω στο μπρίκι κάτι για το μωρό μου. Με πιάσανε και με πήγανε στου Μακρυγιάννη, για εξακρίβωση. Δεν είχα κάνει τίποτα. Με κράτησαν 40 μέρες. Πάντως οι Γερμανοί δεν μας πειράζανε, δεν έχουμε παράπονο από τους Γερμανούς. Δεν μας πειράζανε, γιατί δουλεύαμε μαζί τους (αυτό φαίνεται και από τις

λίγες, αλλά απαραίτητες γερμανικές λέξεις που είχε μάθει για τη δουλειά του: Gold, nicht gut, Essen, Brot. Δ.Τ.).

5. Συνέντευξη με τέσσερις Τσιγγάνες στην Αγία Βαρβάρα Αττικής (3-2-1999).

Λαζαρίδου Νίκη: Μένουμε στα Κάτω Πετράλωνα, στο σπίτι του παππού μου. Δεν ήμασταν με κανέναν. Ήμασταν φιλήσυχoi. Στην Κηφισιά μια αδελφή μου δούλευε σε μια ταβέρνα, όπου ο ιδιοκτήτης της μας έκρυψε στο υπόγειο. Όταν μας ανακάλυψε ο Γερμανός, μεσολάβησε η αδελφή μου που ήξερε λίγα Γερμανικά. Τα είχε μάθει όπως και τα Τσιγγάνικα.

Στα Κάτω Πετράλωνα όταν μπήκαν οι Γερμανοί κάψανε το σπίτι. Οι άνθρωποι είχαν φύγει, ευτυχώς. Σκότωσαν όμως τον άνδρα της Λεόνης, δε θυμάμαι το επίθετό του. Συνολικά σκοτώσανε 15 Τσιγγάνους στα Κάτω Πετράλωνα. Γιατί τους σκοτώσανε; Σου λέει είναι μικτοί και αυτοί. Ήμουν τότε 22 χρονών. Μετά την άλλη μέρα, όταν ησυχάσανε τα πράγματα, τους φέρανε σκοτωμένους τους άλλους τους Τσιγγάνους από την Ακρόπολη. Είχαν σκοτώσει και ηλικιωμένους, τους ρίξανε στη γούρνα. Δε φταίξανε σε τίποτα. Ερχόταν με τα πόδια για τα σπίτια τους, τους βρήκανε οι Γερμανοί στο δρόμο και τους σκοτώσανε. Ο ένας ήταν ηλικιωμένος, 50-60 χρόνων. Οι άλλοι νέοι 30-35 χρονών. Δε θυμάμαι τίποτα άλλο. Στον εμφύλιο οι Τσιγγάνοι δε συμμετείχαν με καμία κυβέρνηση. Σήμερα μένει ακόμα μια οικογένεια στα Κάτω Πετράλωνα. Συνολικά σκοτώθηκαν δέκα άτομα και άλλα δύο στον Πειραιά από το ηλεκτρικό. Δεν έχω τσιγάρο, δεν έχω πετρέλαιο. Αν ήμουν καλά θα πήγαινα στη Ρόδο να δουλέψω.

Σοφία Αναστασίου ή Δημητρίου: Οι Γερμανοί μας φερότανε καλά. Οι δικοί μας βάζανε τους Γερμανούς και σκοτώνανε τους δικούς μας. Είχανε μαζέψει 5-6 Τσιγγάνους και θέλανε να τους εκτελέσουνε. Είχαν πάρει και τον άνδρα μου. Τι κάναμε; Τίποτα. Ήταν αγράμματοι. Ήταν ένας που τον λέγανε Λουκάκο. Αυτός ερχότανε στους Τσιγγάνους και έτρωγε. Είχε ένα γραμμόφωνο, αυτός έγινε «Γερμανοτσολιάς». Σκοτώσανε 5-6 από μας. Μένουμε στα Κάτω Πετράλωνα. Μας φερθήκανε άσχημα. Ήταν να μας μαζέψουνε τότε. Αλλά ο βασιλιάς Γεώργιος και ο Δαμασκηνός τους είπανε ότι τους Τσιγγάνους δε θα τους πειράξετε, γιατί είναι «το λουλούδι της Ελλάδας μας». Μαζέψανε τους Εβραίους τότε. Και καλά τους κάνανε γιατί είχανε σταυρώσει το Χριστό.

Πηγαίνανε οι άνδρες οι δικοί μας στους Γερμανούς, πουλάγανε πιπέρια και άλλα πράγματα. Παίρνανε κονσέρβες, τρόφιμα και τρώγαμε. Μόνο μια φορά μας είχανε πειράξει. Είχανε μαζέψει κοντά στην αστυνομία 300 άτομα, άνδρες για εκτέλεση. Σκοτώσανε 3-4. Μετά πήρανε τηλέφωνο στο Γκετάπο (Gestapo Δ.Τ.) και μετά σταμάτησαν. Εκεί που μέναμε εμείς ήταν κάτι καταφύγια. Εκεί είχαν σκοτώσει 2-3 Γερμανούς, γι' αυτό είχαν μαζέψει τους Τσιγγάνους και κατόπιν τηλεφώνησαν από την Γκεστάπο, τους είπανε κακώς κάνατε. Αφήστε τους ελεύθερους δεν φταίνε αυτοί. Πρέπει να ήταν απόγευμα κατά τις 3-4 η ώρα. Εγώ τότες ήμουν λεχώνα. Ήταν το 1944, τον Αύγουστο. Τρεις Τσιγγάνοι κάνανε τους νεκρούς και έτσι σωθήκανε. Αργότερα ο ένας τρελάθηκε. Ήταν κάτι Τσιγγάνοι που τους είχανε μαζέψει με το ζόρι οι Τσολιάδες. Οι δικοί μας δεν ξέρανε από όπλο. Σκοτώσανε δύο παλικάρια δικά μας οι Γερμανοτσολιάδες. Μεταφερθήκαμε στη Λάρισα. Και μετά φύγαμε για το Άργος. Όταν φύγανε οι Γερμανοί, ήρθαμε ξανά στα Πετράλωνα.

Εγώ γεννήθηκα στην Πόλη, ως χριστιανή. Ήρθαμε το 1922 με το ανταλλάξιμο.

Οι «Γερμανοτσολιάδες» κάνανε όλα τα πράγματα. Ο άνδρας μου έμενε στα Πετράλωνα. Αυτός πήγε πρώτος στο Άργος. Ήταν εκεί η μάνα μου όταν ήρθαν οι Γερμανοί και μαζέψανε τους Τσιγγάνους. Εγώ τον έκρυψα στο γίκο. Όταν βομβάρδισαν την Πάτρα, οι δικοί μου φεύγανε από χωριό σε χωριό. Μερικοί είχαν κρυφτεί μαζί με άλλους Έλληνες σε μια εκκλησία. Οι Τσιγγάνοι στάθηκαν τυχεροί, ευτυχώς, γιατί το βράδυ οι Ιταλοί βάλανε φωτιά και κάψανε τους Έλληνες. Λέγομαι Σοφία Δημητρίου, είμαι 79 ετών. Γεννήθηκα το 1920-21. Ο πατέρας μου παντρεύτηκε το 1919.

Καρακάση Σουλτάνα: Οι Γερμανοί σκοτώσανε 15 Τσιγγάνους. Δεν ήταν καλοί άνθρωποι. Μπήκανε στα σπίτια, σκοτώνανε, μπουμ, μπουμ. Είχανε σκοτώσει οι αντάρτες έναν Γερμανό και αυτοί μαζέψανε 50. Στα Πετράλωνα πάρα πολλή δυστυχία, πείνα. Οι Ιταλοί δεν πειράζανε, αλλά ήταν οι Τσολιάδες, οι Έλληνες μαζί με τους Γερμανούς. Όπου ρίχνανε φωτοβολίδα πηγαίνανε εκεί και πιάνανε όλο τον κόσμο. Σκοτώσανε πολλά άτομα, καμιά 50αριά. Είκοσι, είκοσι δύο, δέκα οχτώ χρονών, πάρα πολλά άτομα. Στα Πετράλωνα μέναμε περίπου 1.000 άτομα. Μετά φύγαμε, ήρθαν εδώ στην Αγία Βαρβάρα, αγοράσαμε εδώ οικόπεδα. Εγώ γεννήθηκα στα Πετράλωνα. Οι γονείς μου είναι από την Τουρκία, πρόσφυγες. Ήρθαν το '22, δεν ξέρω από πού.

Πολλά πτώματα, τους παίρνανε και τους πετάγανε στα καταφύγια. Λέγαμε τη μοίρα στους Ιταλούς και τους Γερμανούς. Στο Ζάμπειο, στο Μουσείο και στα παγκάκια, μας δίνανε λεφτά γερμανικά.

Τσατσάνη Φρύνη: Φθάσαμε το '22 από την Αίγυπτο, την Αλεξάνδρεια. Ο πατέρας μου ήρθε από την Πόλη το '22. Δώδεκα χρονών εκείνος, δύο η μητέρα μου. Εγώ γεννήθηκα στο Βόλο, τα παιδιά εδώ στην Αγία Βαρβάρα. Μέναμε στα Κάτω Πετράλωνα. Θυμάμαι το βράδυ εκείνο που μαζέψανε τους Τσιγγάνους και τους Έλληνες. Εκείνο το βράδυ είχανε μαζέψει γύρω στα 30 με 35 άτομα. Μέσα σ' αυτούς ήτανε και ο τότε θείος μου και τώρα κουνιάδος μου. Και τον έλεγε ο πατέρας μου: «Λάζο μου, μην πας από εκεί μείνε εδώ». Πέρασαν από εμάς και βγάλανε τον παππού έξω από το σπίτι και τον βάλανε στη σειρά. Η μάνα μου είχε ντύσει τον πατέρα μου Τσιγγάνα και τον έκρυψε στο γίκο. Όταν μπήκε ο Γερμανός και ρώτησε πού είναι ο άνδρας της, η μάνα μου είπε ότι ο άνδρας της πέθανε από την πείνα (καπούτ με νοήματα ότι δεν είχε να φάει).

Τον παππού μου τον γλίτωσε «ο προδότης», ο οποίος ήταν γνωστός στην οικογένειά μας. Μερικοί πήρανε σύνταξη μετά τον πόλεμο. Τους εκτελεσθέντες τους θάψανε όλους μαζί στο Γ' νεκροταφείο. Πηγαίνουμε κάθε χρόνο και κάνουμε μνημόσυνο. Εκεί έγινε και η εκτέλεση.

Για την περίοδο του εμφυλίου δε θυμάμαι τίποτα. Είχαμε μεταφερθεί στην Αγία Βαρβάρα. Άκουγα το χωνί του ΕΑΜ «μην κυκλοφορείτε». Από μας δεν ήταν κανείς αναμειγμένος. Όσοι υπηρετούσαν στρατιώτες, συμμετείχαν στο αλβανικό μέτωπο, όπως μου έλεγε ο πεθερός μου, ο πατέρας μου έλεγε πως ήταν πολλοί από μας. Δεν ασχοληθήκαμε με τους «κουκουέδες», με τον ΕΛΑΣ..

(Τελικά και οι τέσσερις αναφέρονται στους εκτελεσθέντες 12 έως 15 Τσιγγάνους από τους Γερμανούς στις τρεις Γέφυρες στα κάτω Πετράλωνα).

6. Συνέντευξη με τον κ. **Φώτη Τσατσάνη**, ετών 66 (Νέα Ιωνία Βόλου, 22/4/99).

Τσατσάνης: Όταν άρχισε ο πόλεμος, ο πατέρας μου μας πήρε από την Αθήνα και μας πήγε στη Λαμία. Επειδή στα χωριά υπήρχαν τρόφιμα για να επιζήσουμε. Είχαμε στήσει ένα πρόχειρο τσαντίρι και μέναμε 5-6 οικογένειες μαζί. Μείναμε έτσι περίπου δυο-τρεις μήνες. Μετά από τρεις μήνες, τότε ήμουν 9 χρονών, τώρα είμαι 66. Τα θυμάμαι. Θυμάμαι ότι μπροστά στο τσαντίρι έπεφταν άνθρωποι από την πείνα και δεν μπορούσαμε να τους βοηθήσουμε, πεθαίνανε. Μετά από λίγο καιρό μου έφτιαξε ο πατέρας μου ένα «λουστράκι». Σημειώτεον ότι ο κάθε πατέρας φοβόταν να αφήσει το παιδί του να γυρνάει έξω. Αλλά όποιος δεν είχε λίγη ψυχή, λίγο θάρρος επάνω του, πέθαινε της πείνας. Εγώ γυάλιζα τα παπούτσια των Γερμανών, μου δίνανε χρήματα και τους έλεγα «no Kamerad Drachmes, Brot, Essen». Και μου δίνανε τα αποφάγια τους: μακαρόνια με κρέας, με φασόλια, με πατάτες, corn biff... Μου είχε φτιάξει ο πατέρας μου ένα τόσο μεγάλο τενεκέ και μάζευα τα αποφάγια τους και μου δίνανε και ψωμί, την κουραμάνα τους. Αυτό γινότανε για 2-3 χρόνια. Όταν φύγανε το '44 από την Ελλάδα, τότε άφησα και εγώ το λουστράκι μου: μάζευα τα αποφάγια τους και τρώγαμε 7 άτομα. Πώς ένα μικρό παιδί έθρεψε την οικογένειά του στην κατοχή. Θυμάμαι και ένα άλλο περιστατικό με έναν Γερμανό, πριν ακόμη μου φτιάξει ο πατέρας μου το «λουστράκι». Καθόμασταν γύρω από μια φωτιά που είχε ανάψει ο πατέρας μου και ζεσταινόμασταν, ήμασταν 7 άτομα. Η μητέρα μου είχε πεθάνει, είχα μια μητριά πολύ καλή. Αφού καθόμασταν γύρω από τη φωτιά και δεν είχαμε τίποτα να φάμε, βλέπει ο πατέρας μου έναν Γερμανό που ήτανε μεθυσμένος να έρχεται προς εμάς. Ήρθε κοντά μας, με έπιασε από το πουκάμισο και με τράβηξε κάπου 300 με 500 μέτρα μακριά και με οδήγησε στο πιο κοντινό σπίτι του χωριού. Άνοιξε με μια κλωτσιά την πόρτα του σπιτιού και ζητούσε από τη σπιτονοικοκυρά απειλώντας την με το ντουφέκι και μιμούμενος τη φωνή της κότας, κο-κο-κο μια κότα και ένα καρβέλι ψωμί. Αφού τα πείρε με ξαναπήγε πίσω στην οικογένειά μου και κάνοντας νόημα στους μεγαλύτερους τους είπε να τη σφάζουν και να τη φάνε. Μέχρι εκεί θυμάμαι το περιστατικό. Όταν φύγανε οι Γερμανοί επιστρέψαμε στην Αθήνα. Οι Ιταλοί δεν πειράζανε ανθρώπους και οι Γερμανοί δεν πείραζαν. Μας λέγανε ότι αν δεν τους πειράζαμε, δεν θα μας ενοχλούσαν ούτε εκείνοι.

Στα Πετράλωνα τώρα θυμάμαι που ήτανε ο αδελφός μου νιόπαντρος. Θυμάμαι το μπλόκο των Γερμανών που είχανε μαζέψει οι Γερμανοί πολλούς Έλληνες.

(Ερώτηση: Έλληνες και Τσιγγάνους;)

Έλληνες, τι. Τσιγγάνοι δεν είμαστε, αφού ζούμε στην Ελλάδα. Έλληνες είμαστε. Τέλος πάντων. Θυμάμαι αυτό το βράδυ που τους είχανε μαζέψει και τους είχανε πάει σε ένα ρέμα και οι Γερμανοί ρωτούσαν όποιος είναι ανύπαντρος και ποιος δεν έχει παιδιά ή έχει ένα παιδί. Μαζέψανε όσους δεν ήταν παντρεμένοι ή είχανε από ένα παιδί και μέσα σ' αυτούς ήταν και άνθρωποι δικοί μας. Ο αδελφός μου. Τους μαζέψανε γιατί οι Ελασίτες είχανε σκοτώσει έναν Γερμανό. Ξεχώρισαν είκοσι ανθρώπους, τους πήγανε σ' ένα ρέμα και τους εκτέλεσανε. Μέσα σ' αυτούς ήτανε και ο αδελφός μου.

Στα Πετράλωνα που μέναμε είχαμε μια τουαλέτα για 6-7 οικογένειες. Επειδή βούλωνε πηγαίναμε έξω προς νερού μας και βλέπαμε έτσι πολλούς σκοτωμένους, πρόχειρα θαμμένους, μισοθαμμένους.

7. Συνέντευξη με τη **Στέλλα Σερέτη**, 75 χρόνων (Νέα Ιωνία Βόλου, 22.4.1999).

Σερέτη: Ήμουνα τότε ολόκληρη κοπέλα, ζούσαμε σε σκηνές, σε τσαντίρια στην περιοχή Τρίκαλα-Καρδίτσα. Φεύγαμε από τις πόλεις, φοβόμασταν μήπως μας

τραβήξουν. Εγώ από ό,τι θυμάμαι έβλεπα σκοτωμένους να τους μεταφέρουν με τα κάρα. Πολλές φορές έρχονταν οι Γερμανοί στα τσαντίρια μας, μερικές φορές δεν μας πειράζανε, μερικές φορές παίρνανε τους άνδρες μας για αγγαρεία. Μας τραβούσανε, εμείς φοβόμασταν πολύ. Απ' ό,τι θυμάμαι είχε έρθει μια φορά ένας Γερμανός, εγώ μαγειρεύα χόρτα, ήμουν μικρή κοπέλα, έβραζα χόρτα για να φάμε. Ήθελε να με τραβήξει, δεν ήξερα τι ήθελε. Να με σκοτώσει; δεν ξέρω. Εγώ έβαλα τις φωνές, έκλαιγα και τελικά με άφησε. Τραβήξαμε πάρα πολλά. Τρώγαμε χόρτα χωρίς αλάτι για να ζήσουμε. Τον πατέρα μου δεν τον πειράζαν, σκότωσαν όμως το θείο μου, εδώ στα Τρίκαλα. Εμείς με τους Γερμανούς τραβήξαμε πολλά. Δυστυχία, φόβο, ανέχεια. Γεννήθηκα στην Κρήτη, έφυγα όταν ήμουν δύο χρονών. Μεγάλωσα στα Τρίκαλα και στο Βόλο. Σήμερα είμαι 75 χρονών. Μένουμε εδώ. Πηγαίναμε ως γυρολόγοι στη Λαμία, στη Θεσσαλονίκη. Επειδή ήμασταν μικρά παιδιά, οι Γερμανοί που συναντούσαμε στο δρόμο δεν μας πειράζανε.

8. Συνέντευξη με τον κ. **Ευάγγελο Νικολαΐδη**

Νικολαΐδης: Λοιπόν, πριν φύγουν οι Γερμανοί για 6-7 μήνες ήμασταν στη Βέροια, σε αντίσκηνα. Δεν μας ενοχλούσε κανείς. Μας ρωτούσαν αν είδαμε αντάρτες. Εμείς απαντούσαμε όχι. Ήμασταν 6-7 άτομα και μας διέταζαν να πέσουμε κάτω να μας πατήσουνε με τα καμιόνια, τα ταγκ. Κάπου είδανε έναν αντάρτη, ρίξανε δυο τρεις τουφεκιές. Δεν είδατε τίποτα; Τέλος πάντων. Τότε να έρθετε για δουλειά. Μας πήγανε κάπου κοντά στη Βέροια να δουλέψουμε στις γραμμές του τραίνου. Έσπασε η σκαμπανιά στο χέρι μου. Με πήρε από το χέρι ο Γερμανός και μου είπε να καθίσω κάτω και μου έδωσε να καπνίσω και ένα τσιγάρο. Το βράδυ κοιμηθήκαμε σε μια καλύβα. Οι δικοί μας άρχισαν να φοβούνται, γιατί θέλανε να μας πάνε έξω από τα σύνορα, πιθανόν σε στρατόπεδα.

9. Συνέντευξη με την κ. **Ζωή Νικολαΐδη**

Νικολαΐδη: Ήρθανε στη γειτονιά μας, έξω από τη Σαλονίκη. Εμείς καθόμασταν μπροστά στην πόρτα, εγώ και η μάνα μου. Πέρασανε κάτι τραυματίες παιδιά, μάλλον Αγγλοαμερικανούς. Κάποιος ζήτησε νερό. Εμείς από το φόβο δεν κινηθήκαμε. Ο τραυματίας βρήκε πιο κάτω κάτι λασπόνερα, ήπια νερό και πέθανε αμέσως. Γι' αυτό η μητέρα μου δεν του έδωσε νερό να πει, γιατί έτσι είχε πεθάνει και ο πατέρας μου. Μαζέψανε τους Εβραίους και τους βάλανε στα τραίνα. Τους μεταχειρίζονταν σαν τα ζώα. Η μητέρα μου βλέποντας αυτό το θέαμα λιποθύμησε στα χέρια μου. Φύγαμε από εκεί από φόβο. Το λέω και τρέμει η καρδιά μου και τώρα που το λεω. Μέχρι να γυρίσουμε είχε γεμίσει πτώματα, τους είχαν κάψει τα σπίτια τους. Ήρθαν στη γειτονιά, βρήκανε ένα νεογέννητο πουλαράκι, το σφάζανε και το φάγανε. Ο άντρας μου κρατούσε στα χέρια του μια κότα και θελήσανε να του την πάρουν δια της βίας. Αυτός για να μην τους τη δώσει, έκανε πως του έφυγε από τα χέρια του. Γι' αυτήν του την πράξη άρπαξε μια κλωτσιά από έναν Γερμανό που τη θυμάται ακόμη μέχρι σήμερα. Είδαμε να τιμωρούν μικρά παιδιά. Ξύλο, δαρμό. Εμένα ο μπαμπάς μου είχε ένα μικρό καμίνι και κολλούσε τενεκέδες και δεν τον πειράζανε. Γελούσανε μαζί του, παρατηρώντας τον να δουλεύει. Ήπαιρνε κάτι για τη δουλειά του και μας έφερνε κάτι για φαγητό. Μας παίρνανε τις κότες, τα αυγά, δεν μας δίνανε τίποτε. Εμείς φοβόμασταν να τους ζυγώσουμε. Ήμασταν 12-13 χρονών. Είχαμε πάρει φόβο. Από τότε ξεσπιτωθήκαμε μέχρι σήμερα.

Έναν δικό μας, τον «μπουρελό» τον πήρανε αναγκαστικά οι αντάρτες στο βουνό. Οι δικοί του τον είχαν για χαμένο. Ξαφνικά εμφανίστηκε μια μέρα που του κάνανε και μνημόσυνο. Έκατσε πολλά χρόνια με τους αντάρτες. Γιώργος Νικολαΐδης λέγεται, πέθανε στην Αθήνα. Ήμασταν ουδέτεροι και γλιτώσαμε. Αν μας έβρισκαν λίγο λερωμένους δεν θα γλιτώναμε.

10. Συνέντευξη με τον κ. **Καλαμιώτη Απόστολο**, 70 ετών (Θήβα, 23-4-1999)

Καλαμιώτης: Όταν ήρθαν οι Γερμανοί ήμουν 12 ετών. Καταγόμαστε από την Κύμη, νότια Εύβοια. Μετά λόγω της πείνας αναγκαστήκαμε και φύγαμε από εδώ από την πατρίδα μας και πήγαμε στη Μακεδονία. Από την πείνα τρώγαμε οτιδήποτε, μέχρι και πίτουρα για τα ζώα. Τα ψήναμε και τα τρώγαμε. Γερμανούς συναντήσαμε στη Θεσσαλονίκη. Εκεί συναντήσαμε και Ιταλούς και Βουλγάρους, τους είχαν φέρει οι Γερμανοί στη Θεσσαλονίκη.

(Ερώτηση: Είχατε καθόλου επαφές με τους Γερμανούς;)

Να σου πω ότι ο Γερμανός ήταν καλύτερος από τους Ιταλούς και τους δικούς μας τους Γερμανόφιλους. Εγώ ήμουν τότε 12-13 χρονών και έφτιαχνα μια καρέκλα να βγάλω το ψωμί μου και είχε πέσει ένα αγγλέζικο αεροπλάνο εκεί κάτω, στη Μεθώνη κοντά στην Κατερίνη και σου λεω αυτοί (οι γερμανόφιλοι) τρέχανε με τα άλογα να προλάβουνε, να πούμε, το αυτοκίνητο για να πιάσουνε τους Αγγλέζους. Αλλά από πάνω ήταν οι αντάρτες, οι δικοί μας, και τους αρπάξανε από εκεί και τους εξοντώσανε. Αλλά εγώ έφτιαχνα μια καρέκλα εκεί πέρα και είχα και ένα μικρότερο αδερφάκι και μόλις μας βλέπουνε, σταματάνε τα άλογα, εμένα με πήρανε και μου δέσανε τα χέρια με σύρματα και με δέσανε στην ουρά του αλόγου και με τη φευγάλα του αλόγου, σύρθηκα στο χώμα, ξέφυγε κάπως το σύρμα από τα χέρια μου και έτσι γλίτωσα από τους Γερμανόφιλους.

(Ερώτηση: Γιατί οι Γερμανοί ήταν καλύτεροι από τους Ιταλούς;)

Κοίταξε να δεις. Οι Ιταλοί απλώνανε πολύ χέρι στις γυναίκες και άλλα, όπως και οι δικοί μας οι Γερμανόφιλοι, ενώ οι Γερμανοί ήταν και λίγο τυπικοί. Πάντως κακοπεράσαμε πολύ, τι να σου πω. Πείνα, δε βρίσκαμε τίποτα να φάμε. Υποφέραμε πολύ. Πίτουρα, τρώγαμε, αχελώνες τρώγαμε. Όλη η οικογένεια ήμασταν μαζί.

Υπήρχε και κάποιος, όχι από τη δική μας τη ράτσα. Ήταν πέντε αδέρφια από τα οποία τρία αδέρφια από το Αυλωνάρι της Εύβοιας. Ο Σταύρος, ο Βασίλης. Οι Μητράιοι, όπως τους λέγανε.

Εγώ, ακούστε τραβάγαμε τόση ταλαιπωρία. Ερχότανε οι Γερμανοί, οι Ιταλοί. Είχαμε φάει και ξύλο από τους Γερμανούς, από τους Βούλγαρους· έξω από τη Θεσσαλονίκη προς τα Βασιλικά, στο αεροδρόμιο. Εκεί προς τη Χαλκιδική. Άγιο Νικήτα, Ορμύλια, Κασσάνδρα, όλα τα είχαμε περπατήσει για να ζήσουμε, να βρούμε ψωμί να φάμε. Ζητιανεύαμε, είχαμε φάει και ξύλο, μας δέρνανε. Δεν μας θέλανε και μας δέρνανε. Πηγαίναμε ως επί το πλείστον στους Γερμανούς με ένα κατσαρόλι να μας δώσουνε κάτι για να φάμε και μας κυνηγάγανε, μας κτυπάγανε. Αφού και τα αποφάγια δε μας τα δίνανε, τα πετάγανε. Βλέπαμε τους Γερμανούς και τρέμαμε. Μας παίρνανε, να εμάς τα πιτσιρίκια να βοσκήσουμε τα άλογα των Γερμανών στα λιβάδια και μας δίνανε τόσο λίγο δα ψωμί και μας δέρνανε από πάνω.

Ήμασταν στη Κατερίνη, στη Μεθώνη και είχε μείνει μια αμαξοστοιχία των Γερμανών με την οπισθοχώρηση. Ήρθαν τα αγγλέζικα αεροπλάνα και κτυπήσανε και οι αντάρτες τους λιώσανε όλους. Είχαμε τραβήξει εμείς μεγάλη ταλαιπωρία. Από το '42 είχε πέσει μεγάλη πείνα, εδώ ο κόσμος είχε αρχίσει να πουλάει ό,τι είχε για να ζήσει στους μαυραγορίτες. Εμείς από την πείνα πηγαίναμε και ζητιανεύαμε. Εδώ προς το

χωριό Δαδί. Και είχαν κάνει στο ταπί πλακόπιτες σαν προπήρα, πίτουρα και καλαμπόκι. Αν δεν ήταν το καλαμπόκι στη Μακεδονία θα πεθαίναμε όλοι.

Με κυνηγάγανε δύο Γερμανοί. Αυτοί είχανε μια βάρκα και ήτανε μέσα στη θάλασσα. Και εγώ σαν πιτσιρίκας πήγαινα για να ζητήσω καμιά μπουκιά ψωμί για να φάω. Πέφτει ο ένας μέσα στη θάλασσα, βγαίνει έξω και με αρχίζει στο ξύλο. Σακραμέντο, στο διάολο μου λέει. Είχαμε τραβήξει πολλά βάσανα.

Σε μάχη οι Γερμανοί σκότωσαν ένα από τα αδέρφια των Μητραίων σε μάχη. Αλλά ήταν τα άλλα δύο αδέρφια που τα ανταποδώσανε στους Γερμανούς. Η καταγωγή μας είναι από την Κύμη, το Αλιβέρι. Από εκεί φύγαμε με τους Γερμανούς και πήγαμε να μείνουμε στη Χαλκίδα. Εγώ παντρεύτηκα τη κυρά μου και έφυγα από εκεί και ήρθα εδώ. Εδώ μένουμε 50 χρόνια. Δουλεύαμε μέσα στους κάμπους. Βγάζαμε ρεβίθια, πατάτες, κρεμμύδια και τι δεν είχε αυτός ο κάμπος. Δουλεύαμε συνέχεια, το ίδιο και σήμερα, άστα χάλια.

11. Συνέντευξη με τον κ. **Λαζαρίδη Στέφανο**, ετών 97 ή 101, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος (Κάτω Αχαγιά 24-25-/1999)

Λαζαρίδης: Γεννήθηκα το 1898 στην Τουρκία, στην Πόλη. Οι Γερμανοί ήρθαν το '41, τη Λαμπρή. Ήμουν τότε στη Λαμία. Με τους βομβαρδισμούς της πόλης από τα γερμανικά αεροπλάνα πολύς κόσμος έφυγε για τα βουνά. Εμείς πήγαμε για τη Λάρισα, την Καρδίτσα. Ήρθαν οι Γερμανοί μας έκαναν έλεγχο. Γυρεύανε όπλα. Έκαναν έλεγχο, δεν βρήκαν τίποτα. Βρήκαν μόνο ένα όπλο, ένα «μάλιχερ». Το πήρανε και σκότωσαν τον Τσιγγάνο που είχε το όπλο. Το βράδυ τους είδαμε που μείνανε. Πήγαμε και τους καθάρισαμε με τα όπλα. Βρ.βρ.βρ.βρ.βρ.βρ. Από τους 30 ένας μόνο γλίτωσε. Εμείς ήμασταν καμιά σαρανταριά. Από εκεί εμείς πήραμε τα όπλα, τα κρύψαμε και πήγαμε για τον Τίρναβο. Εκεί ήρθαν οι Γερμανοί, είδαν και δεν γράψανε τίποτα για τους Τσιγγάνους. Ήρθαν 14 Γερμανοί με σκυλιά. Κάτσανε λίγο. «Ω, γεια σας τι κάνετε; Καλά. Εμείς είμαστε δικοί σας», τους είπα. Από κει φύγαμε και πήγαμε για την Κατερίνη, εκεί κοντά προς τη θάλασσα. Βλέπουμε αεροπλάνα που είχαν αιχμαλωτίσει, από την Αγγλία. Εγώ ανέβηκα πάνω. Πάτησα ένα κουμπί, πήρε μπρος, ένα του κάνω εγώ πίσω έφυγα.

Πήγανε δυο παιδιά από το χωριό, όχι δικά μας, τα είδαν οι Γερμανοί και τα σκότωσαν. Εμείς φύγαμε. Βλέπουμε την άλλη μέρα, βγάζουνε εσένα εμένα. Με αφήσανε, τελείωσαν φεύγω. Βάζουμε τρεις νάρκες, εκεί που θα περνάγανε τα αυτοκίνητα.

(Ερώτηση: Πού τις βρήκατε τις νάρκες;)

Όσες θέλεις, από τους αντάρτες (συνεργασία, λοιπόν, με τους αντάρτες, αλλά οι Τσιγγάνοι δρούσαν από μόνοι τους, ανεξάρτητα και με τον τρόπο τους, την εξυπνάδα τους Δ.Τ.). Και με τους αντάρτες ήμασταν και με τους άλλους. Μη μου κάνεις ζημία να μη σου κάνω. Γιομάτο στρατιώτες. Και τα τρία τα αυτοκίνητα στον αέρα. Ποιος κάνει αυτά; Ο Λαζαρίδης αυτός που σε μιλάει. Έκανα ένα χαντάκι για να μην περάσουνε από εκεί, αλλά από δίπλα. Από εκεί που είχα βάλει τις τρεις νάρκες. Αυτό έγινε το '41 το καλοκαίρι (δεν θυμάται πότε ακριβώς Δ.Τ.).

Λοιπόν, μετά εκείνοι Αξιόπολη, λέγεται Γουμένισα. Ήρθαν οι Γερμανοί να κάνουν μάχες με τους αντάρτες και εμείς ήμασταν εκεί. Άκουσα ότι θα' ρθούνε. Με τους αντάρτες λέμε θα' ρθούνε οι Γερμανοί να κάνουν τη μάχη; Προσέξτε καλά τη θέση σας. Έκατσαν οι αντάρτες και εμείς κάτσαμε δίπλα τους. Αρχισε η μάχη τάκα-τάκα-τάκα. Οι αντάρτες βάζαν από εκεί και εμείς από εκεί κατά των Γερμανών 16 όπλα. Στην Αξιόπολη, Γουμένισα. Μετά τελείωσαν τα φυσίγγια. Εγώ με τους Γερμανούς

κάνω πολιτική. Το πρώτο όπλο μου δώσανε οι Γερμανοί να σκοτώσω τους αντάρτες. Ήρθαν οι Γερμανοί πήρανε τους νεκρούς.

Μετά στα Ποράγια στις Σέρρες. Πήγαμε στο χωριό γεμάτο αντάρτες. Σκοτώσαμε πολλούς αντάρτες. Εμείς ήμασταν 16 άτομα και εγώ ήμουν ο αρχηγός. Από εκεί τελειώσαμε. Ερχόμαστε στα Γιαντισά Μπέλλες. Ο κουμπάρος αριστερός, βάφτισε δύο παιδιά του αδελφού μου. Αναστάση τον λέγανε. Πήγαμε εκεί σε μια καλύβα μέσα κάθονται τρεις αξιωματικοί αντάρτες. «Από που ερχόσαστε;», «από εκεί» λέμε. Ο κουμπάρος λέει «μη φοβάστε, συναγωνιστές είναι». «Συναγωνιστές, γεια σας. Τι κάνετε, καλά είστε;». «Καλά είμαστε». Λέω «τροφή έχετε απάνου». Πάω και παίρνω 100 οκάδες σιτάρι.

Στα Γιαντισά είναι δύο αδέρφια. Ο ένας απάνω (αντάρτης) ο μικρότερος, ο μεγαλύτερος κάτω, Ταγματасφαλίτης. Ήρθανε μαζευτήκανε στο σπίτι. Ο μεγαλύτερος πήγε προς νερού του και επιστρέφοντας τον σκότωσε ο αδελφός του ο μικρότερος. Ο μικρός αντάρτης ο μεγάλος παοτζής. Εκεί ένα χωριό λέγεται Κρύα Βρύση, εκεί κάθεται ένας καπετάνιος, ο Πούλιος. Ήρθαν οι αντάρτες, σκότωσαν πόσο σκότωσαν, πήρανε το ξέρω. Εγώ δεν μπήκα εκεί μέσα. Παίρνω χαμπάρι στην Κρύα Βρύση ο Πούλιος φέρνει όλο το στρατό σκοτώνει. Ένας Γερμανός σκότωσε έναν δικό μας έλληνα αντάρτη που ήταν και φίλος μου και του έβγαλε και το χρυσό δόντι και το πήρε μαζί του. Εγώ προσποιούμενος το γυρολόγο σκότωσα το Γερμανό σε δημόσιο δρόμο με αγάλματα, του πήρα το χρυσό δόντι και το πήγα στη Μαρία στην αδελφή του. Στα Γιαντισά κατέβηκαν πάλι οι αντάρτες, τα κάψανε και σκότωσαν πολλούς ταγματасφαλίτες. Και εγώ ήμουν για φωτιά. Πηγαίνω πάλι στα Γιαντισά, βρήκα δυο Γερμανούς, «τι κάνετε καλά, φίδια;» λέω. Εγώ λέω συντροφιά θα κάνω με το φίδι. Τακ -τακ τους σκότωσα. Για λεφτά αποκλείεται πήρα τα πιστολιά και τα πήγα στον κουμπάρο.

Το '44 ήμουν στη Χαλκιδική, στη Θεσσαλονίκη. Τώρα φεύγουν οι Γερμανοί. Μπήκαν Ρουμανία ο Ρώσος. Φεύγω ίσα, κάνω πλιάτσικα, άλογα, βόδια. Σε μια χαράδρα ... έκανα όσο έκανα τελευταίο είναι αυτό. Α! Στη Θεσσαλονίκη το '44 που έκαψε ο Γερμανός τα Βαγόνια. Εγώ κάνω μία βόλτα, κοίταξα έναν Γερμανό φυλάει τα βαγόνια. Του έκανα νόημα ότι θα έρθουν αντάρτες να σας σκοτώσουν. Μου λέει είναι και άλλοι 6 μέσα. Πάω και τους καθαρίζω όλους. Λέω στον άλλο «φύγε να γλιτώσεις και πες ότι φύγανε».

Για τους Γερμανούς ένα ήταν καλό, δεν πειράζανε γυναίκα. Στο χωριό Κασκάρκα στη Θεσσαλονίκη είμαι με 4 αξιωματικούς Γερμανούς. Έρχονται από εκεί γυναίκες, δεν πειράζανε καμία. Αυτό εγώ θα τους καθάριζα και αυτούς λόγω από αυτήν τη δουλειά. Ο ένας έμεινε εκεί γαμπρός, εσώγαμπρος, βαφτίστηκε, Δημήτρη τον είπανε. Το 1922-26 ήμουν στη Βουλγαρία, εκεί ήμουν καπετάνιος, ήταν 6 από την Κόζουλζια, 2 ήταν από το Κουρουσλί και ένα εγώ 9.

Ήμουν στην Καρδίτσα με τους Ιταλούς. Ο Ιταλός δεν είναι πολεμιστής. Πήγανε οι δικοί μας Κορυτσά, Αλμπασάνι κ.τ.λ. Πήγαμε και εμείς στον πόλεμο με την Ιταλία.. Δρούσαμε μόνοι μας, συμμετείχαμε και εμείς σε μάχες. Στη Λάρισα φέρανε και πολλούς Ιταλούς αιχμαλώτους. Με ένα πιστόλι μπορούσες να αιχμαλωτίσεις 100.

Ήρθανε Γερμανοί και ψάχνανε για Ιταλούς. Με μια χειροβομβίδα τους καθάρισα. Εγώ ήθελα να κάψω και τα αεροπλάνα τα αγγλικά που είχαν αιχμαλωτίσει οι Γερμανοί. Με τον εμφύλιο δεν αναμειχθήκαμε.